

#### IV. Література XX ст.

### Тема 19. Леся Українка (1871 — 1913)

#### (Лариса Петрівна Косач-Квітка)

Леся Українка (Лариса Петрівна Косач-Квітка) - українська письменниця, яка писала у найрізноманітніших жанрах: ліриці, поезії, епосі, драмі, прозі, публіцистиці. Також працювала у фольклористиці (220 народних мелодій записано з її голосу) і брала активну участь в українському національному русі. Збагатила українську літературу новими темами, сюжетами, образами, жанрами.

Життя Лесі Українки - великий подвиг в ім'я народу. Поетеса чітко усвідомлювала свою творчість, як служіння своєму знедоленому народові.

Творчість Лесі Українки багато в чому визначає розвиток модерністських тенденцій у літературі XX ст. Її неоромантична (новоромантична) символістська поезія та драматургія означили на межі століть увагу до нових цінностей, нових філософських, буттєвих проблем (йдеться насамперед про зосередження на внутрішньому світі людини, на індивідуальній психології).

Авторка поетичних збірок «На крилах пісень», «Думи і мрії», «Відгуки» та ін. Леся Українка ввела в українську літературу жанр драматичної поеми.

Особливості творчості:

- «Горда волелюбна і ще й тому народолюбна людина - ось ідеал Лесі Українки» (П. Кононенко);
- намагання поєднати «гармонію ідеалу з життєвою правдою», що стало однією з істотних особливостей її творчого методу, визначеного поетесою як новоромантизм;
- у творах поетеса оцінює сучасність як «час глухонімій» (існування без подвижництва, героїки і боротьби, без тріумфальних вінків. Молоде покоління «вроджене в темниці», звикле «носити кайдани ржаві та важкі»);
- мають місце мотиви співчуття, оплакування народної неволі й заклики до невтомної праці сіва-просвітителя. Кидаючи заклик долі й богам, Леся Українка у своєму романтичному бунтарстві звертається до образу Прометея, який стане наскрізним у її поезії;
- поетичні збірки упорядковані не за хронологічним принципом розташування творів, а за мотивами чи жанрами (об'єднані в цикли «Подорож до моря», «Сім струн» та ін.);
- особисті почуття ліричної героїні зосереджуються навколо загальнолюдських проблем виходу зі стану рабства на шляхи, що ведуть у кращий світ;
- жанрові обрії творчості: поезії, ліро-епічні, лірико-драматичні, драматичні поеми, легенди, поезія в прозі, драма-феєрія («Лісова пісня») та ін.

#### «Contra spem spero» (1890)

Поезія з першої збірки Лесі Українки «На крилах пісень», яка вийшла у 1893 р.

Назва у перекладі з латинської мови означає «Без надії сподіваюсь».

Поезія насичена пристрасним пафосом заперечення тужливих настроїв. Імпульсом до створення стало загострення хвороби Лесі Українки.

Наскрізний лейтмотив твору - рішучі змагання героїні з чорними реакційними силами.

Леся Українка ставить головне питання про місце особистості в суспільному житті. На початку поезії лунають слова:

Ні, я хочу крізь сльози сміятись,

Серед лиха співати пісні,

Без надії таки сподіватись,

Жити хочу! Геть думи сумні!

Рішучі дії авторки («буду сіять квітки на морозі», «буду лить на них сльози гіркі») вселяють оптимізм - Леся Українка вірить в перемогу над хворобою і над кривдою в суспільстві.

У кінці твору слова «ні» замінюються на «так», «хочу» - на «буду», показуючи незламність духу і оптимізм поетеси в боротьбі проти кривди в найширшому соціальному та національно-визвольному аспектах. Твір побудований на антитезах.

Антитеза (від грец. «протиставлення») - особливо підкреслене протиставлення протилежних життєвих явищ, понять, думок, людських характерів.

«І все-таки до тебе думка лине...»

Поезія входить до циклу «Невільничі пісні», створеного в 1895 - 1896 рр. Вона є зразком громадянської лірики Лесі Українки.

У творі поетеса звертається словом туги й жалю до рідного «занапашеного, нещасного краю»; зазначає, що не бачила страшнішого гніту, ніж той, що терпить український народ. Леся Українка заперечує ридання над нещасливою долею, що спостерігалися довгі роки. Громадянка-патріотка не в силі зносити страшне «ярмо неволі», тому що на руках і шії вже «видно червоні сліди, що понатирали кайдани». У фіналі твору - пристрасне заперечення ридань:

Доволі вже їм литись,

Що сльози там, де навіть крові мало!

«Лісова пісня» (1911)

Жанр: драма-феєрія.

Драма-феєрія (від франц. *fee* - фея) - один із жанрових різновидів драми, якому властивий фантастично-казковий сюжет, неймовірні (з реального погляду) перетворення. У такій драмі поряд з людьми виступають створені їхньою уявою фантастичні істоти.

Історія написання

Цей шедевр світової драматургії був створений за 12 днів. У листі до матері Леся Українка зазначала, що «Лісова пісня» з'явилася в результаті спогаду про дитинство, проведене на Волині, коли її навіки зачарував образ лісової русалки: «Мені здається, що я просто згадала наші ліси та затужила за ними».

Головні персонажі: лісове царство - Мавка, Лісовик, Водяник, Перелесник, Русалка; Той, що греблі рве; Той, що в скалі сидить; Русалка Польова, Пропасниця, Потерчата, Куць, Злидні; реальні волинські селяни - молодий хлопець Лукаш, дядько Лев, мати Лукаша, молодиця Килина.

Композиція, конфлікт

Найхарактернішою особливістю композиції є органічне переплетення життя двох світів - природи й людини. Лісові істоти олюднені, вони живуть і діють, розмовляють, як люди. У них своє розуміння добра і зла, вони наділені певними рисами вдачі за аналогією до людських.

Композиція

Драма складається з прологу й трьох дій, співвіднесених з різними порами року, із зародженням, розвитком і згасанням інтимних почуттів і переживань Мавки та Лукаша.

Стислий переказ твору

Дійові особи:

«Той, що греблі рве»

Потерчата

Русалка

Водяник

Русалка Польова

Мати Лукашева

Лукаш

Дядько Лев

Доля

Злидні

Перелесник

Пропасниця

Куць

Мавка

Лісовик

Килина

«Той, що в скалі сидить»

ХЛОПЧИК

Діти Килини

Події відбуваються в старезному лісі, на Волині, протягом року. У творі діють міфічні істоти: Мавка і Русалка, Лісовик і Перелесник, Водяник і Потерчата. Кожна дія починається пейзажем, який змінюється відповідно до пори року.

\*\*\*

П'єса розпочинається з прологу - волинського лісового пейзажу: «Старезний, густий, предковічний ліс на Волині. Посеред лісу простора галява з плакучою березою і великим прастарим дубом... Саме озеро - тиховодне, вкрите ряскою та лататтям, але з чистим плесом посередині. Містина вся дика, таємнича, але не понура - повна ніжної задумливої поліської краси».

Перша дія

Із лісу на прогалину виходять дядько Лев і небіж його Лукаш. Ці люди з'явилися до лісу, щоб збудувати тут хату. Але лісові істоти не хочуть, щоб серед лісу поселились люди.

Русалка. Я не терплю солом'яного духу!

Я їх топлю, щоб вимити водою той дух ненавидний. Залоскочу тих патрутнів, як прийдуть!

Лісовик же говорить Русалці, що «давно б уже не стало сього дуба», якби не дядько Лев, він «заклявся на життя, що дуба повік не дасть рубати».

У цей час починає все розвиватись, і ось із-за старої розщепленої верби з'являється Мавка. Вона прокинулася від зимового сну, почувши, що хтось грає на сопілці. Лісовик їй пояснив, що це грає людський хлопець, небіж дядька Лева, Лукаш на ймення.

Мавка хоче зустрітись з Лукашем, але Лісовик її застерігає: «Не задивляйся ти на хлопців людських. Се лісовим дівчатам небезпечно...» І ось з'являється Лукаш, хоче з берези наточити соку, але Мавка підбігає до нього, хапає за руку. Вона говорить, що береза її сестра і сік її - то кров. Лукаш дуже здивувався цим словам.

З першої ж зустрічі Лукаш і Мавка припали до вподоби один одному. Мавці дуже подобається, як грає Лукаш на сопілці, і вона просить його заграти. Мавку зачаровує Лукашева гра. Від цієї гри в лісі розцвітає пишніше дика рожа, стає білішим квіт калини, закувала зозуля, заспівав соловейко. Та Мавці чомусь раптом стало сумно до сліз, мабуть, тому, Що день скінчився, їй не хотілося розлучатися так швидко з Лукашем. Лукаш їй розповів, що його восени хочуть оженити. Після цих слів Мавка зажурилася.

Мавка (з тривогою). З ким?

Лукаш. Я не знаю. Дядько не казали, а може ще й не напитали дівки.

Мавка. Хіба ти сам собі не знайдеш пари?

Л у к а ш . Я, може б, і знайшов, та...

Мавка. Що?

Л у каш . Нічого.

Мавка. Чи у людей паруються надовго?

Лукаш. Та вже ж навік!

Переїнявшись довірою до Лукаша, Мавка скаржиться йому на те, що вона зовсім самотня: «В нас так нема, як у людей, навіки!»

Лукаш. А ти б хотіла?

Раптом чути голос дядька Лева, який кличе Лукаша. Мавка запитує юнака, чи повернеться він.

Друга дія

Пізнє літо. Де-не-де вже є перші ознаки осінньої позолоти. До озера прийшли люди, оселилися, внесли в лісову сторону свої звичаї, гамір. Буденщина починає полонити й Лукаша.

Лукаш виходить із лісу з сопілкою, а мати йому дорікає, що він усе грає, а робота стоїть. Матері потрібна помічниця - невістка, та про Мавку вона не хоче й чути, бо це «відьомське кодро».

Лукаш. Та хто ганяє? Бидло ж я пасу, А Мавка допомагає.

Мати. Одчепися з такою поміччю! Потрібні ті квітки! Та ж я не маю у себе в хаті дівки на виданню... Йому квітки та співи в голові!

Коли на подвір'ї з'являється Мавка, мати їй каже, що не слід дівці упадати

за парубком, та лісовій красуні ці людські міркування незрозумілі: «Мені ніхто такого не казав».

Дядько Лев заступається за Мавку, говорить, щоб Лукашева мати не обзивала її відьмою, бо відьми живуть на селі, а не в лісі.

Лев. Що лісове, то не погане, сестро,

усякі скарби з лісу йдуть...

Ма ти. (глузливо). Аякже!

Лев. З таких дівок бувають люди, от що!

Виходить з хати Мавка, перевдягнена у сільський одяг, волосся зачесане у дві коси і укладене віночком навколо голови... Мати дає їй серпа і посилає жати.

Мавка. Ви хочете, щоб я сьогодні жала?

Мати. Чому ж би ні? Хіба сьогодні свято? Ось на серпа - попробуй. Як управлюсь, то перейму тебе.

Мавці не вдалося жати, бо виринула з жита Русалка Польова і стала благодіти «сестрицю» не губити її красу. Щоб допомогти їй, Мавка вірізає собі руку серпом, а Русалка Польова дякує їй за це і зникає. На полі з'являються мати Лукаша і молода повновида молодиця. Побачивши, що Мавка нічого не зробила, мати стала її лаяти.

Мати. Ой лишенько! іще не починала! Ой мій упадоньку! Що ж ти робила? Нездаренько! Нехтолице! Ледащо!

М а в к а. Я руку вірізала...

Незабаром приходить Лукаш і починає допомагати молодиці, яка заходилася жати. Лукаш із молодицею жнуть і в'яжуть снопи швидко, вправно. Робота підходить до кінця, мати кличе їх полуднувати. Трохи не дов'язавши снопів, Лукаш просить Мавку закінчити роботу, але вона відмовляється. Мавка каже Лукашеві, щоб та жінка більше не приходила в ліс, бо вона лукава, лиха, «хижа, наче рись». Парубкові не подобаються її слова, і він відповідає їй, що й сам може перебратися з лісу на село.

Хлопець дов'язує останнього снопа і йде до хати. Мавка сіла в борозні і похилилась у смутній задумі.

З хати виходять мати, Килина і Лукаш. Мати наказує Лукашеві провести молодицю додому, бо вже звечоріло, і він охоче погоджується. На Мавку ніхто не звертає уваги. Вона підводиться і тихою втомленою ходою іде до озера, сідає на похилену вербу і тихо плаче. Дрібний дощик густою сіткою оповиває галявину, хату й гай. Цьому грайливому і бездушному водяному створінню Русалці ніколи не зрозуміти сили й жертвності Мавчиного кохання. Та сили природи співчують Мавці:

Мавка знов похилилась, довгі чорні коси упали до землі. Починається вітер і жене сиві хмари, а вкупі з ними чорні ключі пташині, що відлітають у вирій.

Мавка просить Лісовика допомогти їй знов стати такою, як була.

Мавка. Та дай мені святкові шати, діду! Я буду знов, як лісова царівна, і щастя упаде мені до ніг, благодіючи моєї ласки!

Лісовик розкриває свою кирею і дістає з-під неї пишну, гаптовану золотом багрянницю і срібний серпанок. Він надіває багрянницю на Мавку, яка квітчається віночком з червоних китиць калини і склоняється перед ним. Лісовик накидає їй на голову срібний серпанок.

З лісу вибігає Перелесник. Він підхоплює Мавку і кружляє її у вирі прудкого танцю. Срібний серпанок на ній звився вгору, чорні коси розмаялись і змішалися з вогнистими кучерями Перелесника. Танок стеє шаленим, Мавка благає відпустити її, та він на це не зважає і мчить лісову красуню в танці зомлілу.

Раптом з-під землі з'являється широке, страшне, темне Марище.

Перелесник кинувся геть і зник у лісі.

Марище умовляє Мавку піти з ним в незнаний далекий край: там, під землею, тиша, спокій, «ні дерево, ні зілля не шелестить, не навіває мрій».

У лісі чується шелест людської ходи.

Мавка. Ось той іде, що дав мені ту Муку!

Зникай, Маро! Іде моя надія!

З лісу виходить Лукаш, а назустріч йому іде Мавка. Вона дуже бліда, хоч у яскравому одязі.

Лукаш (побачивши Ті). Яка страшна! Чого ти з мене хочеш? (Поспішає до хати і говорить матері.) Готуйте, мамо, хліб для старостів. Я вввв завтра засилаюсь до Килини!

Почувши ці слова, Мавка зриває з себе багрянницю і звертається до Марища:

Мавка. Бери мене! Я хочу забуття!

Марище підхоплює її, накидає на неї чорну кирею, і обоє зникають під землею.

### Третя дія

Хмарна, вітряна осіння ніч. Останній жовтий відблиск місяця гасне в хаосі голого верховіття. Стогнуть пугачі, регочуть сови, уїдлино хававкають пушки. Раптом все покривається протяглим сумним вовчим виттям, що розлягається все дужче, дужче і враз обривається. Настає тиша. Починається хворе світання пізньої осені.

Біля Лукашевої хати чорніє якась постать - це Мавка. Вона в чорному одязі, але на грудях у неї червоний пучечок калини.

З лісу виходить Лісовик у сірій свиті і в шапці з вовчого хутра.

Він здивований, що Мавка тут, що її відпустив назад «Той, що в скалі сидить».

Мавка. Ти визволив мене своїм злочином.

Лісовик. Ту помсту ти злочином називаєш, ту справедливу помсту, що завдав я зрадливому коханцеві твоєму? Хіба ж то не по правді, що дізнав він самотнього несвітського одчаю, блукаючи в подобі вовчій лісом? Авжеж! Тепер він вовкулака дикий! Хай скавучить, нехай голосить, виє, хай прагне крові людської, не вгасить своєї муки злої!

Мавка. Не радій, бо я його порятувала. В серці знайшла я тее слово чарівне, що й озвірілих в люди повертає.

Мавка не змогла жити там, у кам'яній печері, до неї дійшло те протяжне виття. Вона прокинулась і збагнула, що забуття не суджено їй. Силою чарівного слова Мавка врятувала Лукаша, повернувши йому людську подобу. Сповнений туги і каяття, він кинувся в байрак терновий і зник з очей.

Під вікном чути, як Лукашева мати лається з Килиною, докоряючи невістці, що та так довго спить, а ще у її корови так мало молока, а сама вона погана господиня.

Мавка ж, як тінь, блукає коло хати Лукашевої, сподіваючись на зустріч з коханим. Килина побігла по воду і, повертаючись назад, побачила коло дверей постать Мавки. Вона запитує суперницю, чого та прийшла - мабуть, чекає на Лукаша.

Мавка, (притомніше, відступаючи од дверей).

Стою та дивлюся, які ви щасливі.

Килина. А щоб ти стояла у чуді та в диві!

(Мавка змінюється раптом у вербу з сухим листом та плакучим гіллям.)

З лісу виходить Лукаш, худий, з довгим волоссям, без свити, без шапки.

Килина, яка спершу зраділа чоловікові, за хвилину накинута на нього, дорікаючи за те, що він десь «тягався, волочився», обізвала п'яницею. Лукаш їй так само грубо відповідає.

На запитання Лукаша, куди подівся дядьків дуб, від якого лишився тільки пеньок, жінка відповіла, що продала його купцям, аби не вмерти з голоду.

Із хати вибігає мати, обіймає сина, хоч він холодно сприймає це вітання, і скаржиться на тяжке життя з «отою відьмою» - Килиною. У відповіді Лукаша звучать гіркий докір і сумна іронія.

Лукаш. І та вже відьма? Ба, то вже судилось відьомською свекрухою вам бути. Та хто Ж вам винен? Ви ж її хотіли.

До них підходить хлопчик із сопілкою, зробленою з верби, на яку перетворилася Мавка, просить Лукаша заграти на ній. Той спочатку відмовляється, але потім пристав на прохання хлопця.

Лукаш. Заграти?

(Починає грати спершу тихенько, далі голосніше; зводить згодом на ту веснянку, що колись грав Мавці. Голос сопілки промовляє словами.)

Як солодко грає

як глибоко крає,

розтинає мені груди,

серденько виймає...

Лукаш (випускає з рук сопілку).

Ой! Що се за сопілка? Чари! Чари! Кажі, чаклунко, що то за верба?

Килина. Та відчепися, звідки маю знати? Я з кодлом лісовим не накладаю так, як твій рід! Зрубай її, як хочеш, хіба я бороню? Ось на й сокиру.

Лукаш (узявши сокиру, підійшов до верби, ударив раз по стовбуру, вона стелулась і зашелестіла сухим листом. Він замахнувся вдруге і спустив руки).

Ні, руки не здіймаються, не можу... чогось за серце стисло...

Килина. Дай-но я!

(Вихоплює від Лукаша сокиру і широко замахується на вербу.)

В сю мить з неба вогненним змієм-метеором злітає Перелесник і обіймає вербу. Верба раптом спалахує вогнем. Досягнувши верховіття, вогонь перекидається й на хату, солом'яна стріха займається, пожежа швидко поймає хату.

Мати з Килиною метушаться, вихоплюючи з вогню, що тільки можна вихопити, і разом із речами виносять Злиднів. Один лише Лукаш стоїть нерухомо. Килина просить чоловіка кинути ліс і повернутися на село, та Лукаш не погоджується на це. Жінка пішла геть. Аж тут з-за берези виходить біла, легка, прозора постать, що обличчям нагадує Мавку, і схиляється над Лукашем.

Постать Мавки. Заграй, заграй, дай голос мому серцю! Воно ж одно лишилося від мене.

Лукаш. Се ти?.. Ти упирицею прийшла, щоб з мене пити кров? Спивай! Спивай!

(Розкриває груди.)

Живи моєю кров'ю! Так і треба, бо я тебе занапастив...

Мавка. Ні, милий, ти душу дав мені, як гострий ніж дає вербовій тихій гілці голос.

Мавка ні в чому не винить Лукаша.

Закінчується драма-феєрія ремаркою, що сама по собі сприймається як поетичний твір, як вірш у прозі.

Лукаш починає грати. Спочатку гра його сумна, як зимовий вітер, як жаль про щось загублене і незабутнє, але хутко переможний спів кохання покриває тугу. Як міниться туга, так міниться зима навколо: береза шелестить кучерявим листом, весняні гуки озиваються в завітлім гаю, темний зимовий день змінюється в ясну, місячну весняну ніч. Мавка спалахує раптом давньою красою у зорянім вінці. Лукаш кидається до неї з покликом щастя.

Білий цвіт закриває закохану пару, а згодом переходить у заметіль. Коли завірюха ущухла, ми знову бачимо Лукаша, що сидить сам, прихилившись до берези. На вустах щаслива усмішка, очі заплющені. Сніг, ніби шапкою, нависає над його головою і падає, падає без кінця...